

УДК 336.71:330

Костогриз В.Г.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри банківської справи
Черкаського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Університет банківської справи»

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ОПЕРАЦІЙ БАНКУ З ПЛАТІЖНИМИ КАРТКАМИ

FEATURES OF THE INTERNAL AUDIT TRANSACTIONS WITH PAYMENT CARDS

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено особливості внутрішнього аудиту операцій банку з платіжними картками в сучасних умовах розвитку економіки. Проведено аналіз розвитку ринку платіжних карток в Україні. Виділено мету та основні завдання внутрішнього аудиту операцій банку з платіжними картками. Визначено основні напрями, що потребують розробки комплексу заходів внутрішнього аудиту діяльності банку з платіжними картками в сучасних умовах розвитку фінансового ринку.

Ключові слова: внутрішній аудит, платіжна картка, картковий бізнес, шахрайства з платіжними картками, аудит маркетингових заходів.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы особенности внутреннего аудита операций банка с платежными картами в современных условиях развития экономики. Проведен анализ развития рынка платежных карт в Украине. Выделены цель и основные задания внутреннего аудита операций банка с платежными картами. Определены основные направления, требующие разработки комплекса внутреннего аудита деятельности банка с платежными картами в современных условиях развития рынка.

Ключевые слова: внутренний аудит, платежная карта, карточный бизнес, мошенничества с платежными картами, аудит маркетинговых мероприятий.

ANNOTATION

In the article we investigated the features of the internal audit of bank operations with payment cards in the current conditions of the economy. The analysis of the development of payment cards market in Ukraine was conducted. We highlighted the purpose and the main objectives of the internal audit of bank operations with payment cards. We determined the main areas that need working out a set of the internal audit of bank payment cards in the current conditions of the financial market.

Keywords: internal audit, payment card, business card, payment card fraud, auditing marketing efforts.

Постановка проблеми. Масове впровадження карткових продуктів відкриває широкі можливості у підвищенні зручності, прискоренні та контролі за розрахунками та грошовими потоками держави, населення та фінансових інститутів. Розрахункові операції з використанням платіжних карток значно розширили спектр банківських фінансових послуг та збільшили можливості отримання банківського прибутку. Наростання масштабів операцій з використанням платіжних карток сьогодні вимагає постійних досліджень та запровадження єдиної системи контролю та аудиту в українських банках, яка була б спрямована саме на виявлення і мінімізацію всіх основних видів карткового ризику, зменшення втрат від його можливої реалізації,

підвищення ефективності роботи банку на ринку платіжних карток та створення конкурентних передумов діяльності банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців та економістів проблемами розвитку платіжних карток займалися В. Міщенко, А. Мороз, А. Герасимович, А. Гальчинський, О. Сокольська, Ф. Бутинець, О. Махаєва, І. Парасій-Вергуненко, В. Харченко, В. Кравець, В. Шеломенцев, В. Берніков та інші вчені. У своїх працях дослідники основну увагу концентрують на класифікації платіжних карток, перевагах та недоліках, технічних аспектах випуску та використання платіжних карток, особливостях прояву карткового ризику в банківській сфері.

Значний вплив на становлення і розвиток теоретико-методологічних основ аналізу і аудиту діяльності банків на ринку платіжних карток зробили дослідження М. Баканова, О. Васюренка, О. Скаска, О. Кіреєва, В. Бондара, А. Головача, М. Денисенка, Л. Кіндрацької, В. Кириленка, Г. Табачук та інших вчених. Так, в працях І. Кириченко [3] розкрито особливе значення системи внутрішнього контролю та аудиту діяльності банку на картковому ринку. У статті О. Сарахман, О. Волкової [5] запропонована програма аудиту ефективності операцій банку з платіжними картками.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблематиці розвитку карткового бізнесу, існує теоретична та практична необхідність дослідження та удосконалення організації внутрішнього аудиту операцій банку з платіжними картками з урахуванням сучасних умов та проблем розвитку банківської системи та економіки України загалом.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей внутрішнього аудиту операцій банку з платіжними картками, виділенні основних напрямів, що потребують розробки комплексу заходів внутрішнього аудиту в сучасних умовах розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок платіжних карток в Україні стрімко розвивається. Згідно з даними Національного

банку України навіть за умови зменшення банків-членів карткових платіжних систем в Україні за період 2010–2015 років зі 146 до 128 фінансових установ кількість платіжних карток в обігу продовжує зростати. Станом на 1 січня 2015 року в обігу функціонувало 70 551 тис. шт. платіжних карток, що на 63% більше, ніж у 2010 році. Кількість активних карток на початку 2015 року становила 33 043 тис. шт., що на 11,9% більше, ніж на початку 2010 року [4].

Зменшення кількості карток в обігу в 2015–2016 роках на 18,5% можна пояснити різким зменшенням кількості банків учасників (на 28% у вказаному періоді). При цьому кількість активних платіжних карток станом на 1 липня 2016 року зменшилась лише на 6% порівняно з попереднім роком (табл. 1). Також можливими причинами зменшення кількості карток є зменшення кількості населення України, пересичення ринку платіжних карток, зменшення активності використання кредитних карток.

У зв'язку зі скороченням кількості платіжних карток в обігу та з економічною необхідністю закриття своїх відділень або переходу на більш функціональні системи дистрибуції карток (такі як, наприклад, платіжні термінали, ІВох) виникла необхідність у зменшенні кількості банкоматів, що обслуговують платіжні картки. Так, станом на 1 січня 2014 року в Україні була максимальна кількість банкоматів, а саме

40 350 шт., що до липня 2016 року зменшилась на 16,5%, тобто до кількості 33 628 штук. Кількість терміналів стрімко зростає й на початку липня становила 207 279 штук.

Специфічною особливістю України є значне переважання кількості карток з магнітною стрічкою над платіжними картками з вбудованим чіпом. Зокрема, станом на 1 липня 2016 року кількість карток з магнітною смужкою становила 89,5% від загальної кількості карток в обігу. Безконтактні картки займають зовсім незначну кількість – лише 5,4% (табл. 2).

Безперечним лідером за кількістю емітованих карток в Україні є «Приватбанк» – в липні 2016 року його частка на ринку банківських платіжних карток становила 52%, або 29 714 тис. шт. Станом на 1 липня 2016 року АТ «Ощадбанк» випустив 8 433 тис. карток, АТ «Райффайзен Банк Аваль» – 4 737 тис. карток, АТ «УкрСиббанк» – 2 006 838 тис. карток, ПАТ «ПУМБ» – 1 930 тис. карток тощо (рис. 1). Ці установи мають також найбільш розвинену мережу банкоматів.

Загальне наростання масштабів операцій з використанням платіжних карток сьогодні вимагає запровадження єдиної системи контролю та аудиту в українських банках, яка була б спрямована саме на виявлення і мінімізацію всіх основних видів карткового ризику і зменшення втрат від його можливої реалізації.

Таблиця 1

Загальні дані про кількість платіжних карток

Дані станом на дату	Банки-члени карткових платіжних систем (шт.)	Держателі платіжних карток (тис. осіб)	Платіжні картки (в обігу) (тис. шт.)	Платіжні картки (активні) (тис. шт.)
1 січня 2010 року	146	39 395	44 469	29 104
1 січня 2011 року	141	39 942	46 375	29 405
1 січня 2012 року	142	35 179	57 893	34 850
1 січня 2013 року	142	44 339	69 826	33 106
1 січня 2014 року	143	49 719	69 726	35 622
1 січня 2015 року	128	51 649	70 551	33 042
1 січня 2016 року	98	43 058	59 307	30 838
1 липня 2016 року	92	41 345	57 493	30 876

Джерело: [4]

Таблиця 2

Загальні дані про кількість платіжних карток за видами носіїв інформації

Дані станом на дату	Усього	За видами носіїв інформації					у мережі Інтернет
		з магнітною смужкою	з магнітною смужкою та чіпом		з чіпом		
			усього	з них безконтактних	усього	з них безконтактних	
1 січня 2010 року	29 104	27 092	588	–	1 348	–	76
1 січня 2011 року	29 405	27 438	602	–	1 236	–	129
1 січня 2012 року	34 850	32 022	653	–	1 188	–	987
1 січня 2013 року	33 106	31 238	1 014	–	741	–	113
1 січня 2014 року	35 622	33 277	1 536	–	623	17	185
1 січня 2015 року	33 042	30 009	2 370	1 090	416	0	248
1 січня 2016 року	30 838	27 586	2 766	1 406	194	45	291
1 липня 2016 року	30 876	27 648	2 865	1 677	90	2	272

Джерело: [4]

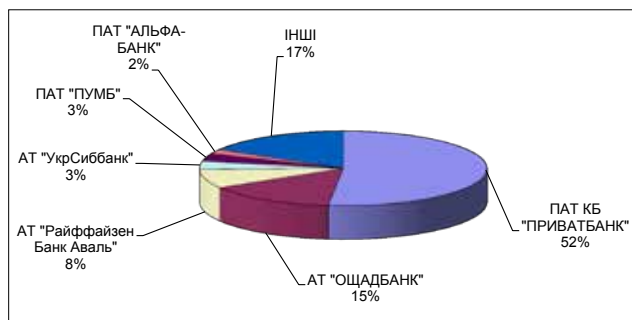

Рис. 1. Банки-члени платіжних систем щодо кількості платіжних карток станом на 1 липня 2016 року

Джерело: [4]

Головною метою внутрішнього аудиту діяльності банку на ринку платіжних карток в сучасних умовах виступає оцінка рівня системи внутрішнього контролю, повноти і своєчасності відображення інформації у зведених документах, сприяння підвищенню ефективності роботи банку з операціями з платіжними картками, створення конкурентних передумов діяльності банку на ринку платіжних карток.

Основними цілями внутрішнього аудиту діяльності банку на ринку платіжних карток повинні бути:

- оцінка організаційної структури банку (функціональність і взаємодія підрозділів, які забезпечують випуск та обслуговування платіжних карток);
- дотримання вимог чинного законодавства щодо реєстрації угод про членство у міжнародних платіжних системах, порядку відкриття рахунків, здійснення емісії та еквайрингу платіжних карток;
- дотримання операційних правил платіжних систем;
- дотримання правил безпеки на всіх ділянках технологічного процесу (виробництво карток, процесування транзакцій, авторизація, оброблення електронних документів та взаємодія з платіжною системою);
- оцінка конкурентної позиції на ринку платіжних карток;
- оцінка окупності капіталовкладень у розвиток карткових технологій (процесингова система, обладнання для персоналізації платіжних карток, термінальне обладнання);
- дотримання порядку ведення бухгалтерського обліку та достовірності звітності [3];
- оцінка якості карткового портфеля;
- оцінка відповідності кваліфікації співробітників обов'язкам, що вони повинні виконувати;
- оцінка ІТ-підтримки;
- перевірка діючих бізнес-процесів.

Окрім того, в сучасних умовах розвитку карткового бізнесу набуває особливої актуальності питання управління ризиками та створення дієвої системи внутрішнього контролю. Передусім це пов'язано зі зростанням випадків

шахрайства, що спричиняє значні збитки як банків, так і його клієнтів.

Так, у 2015 році українські банки отримали 181 млн. грн. збитків від шахрайських операцій з платіжними картками. Це становило всього 0,0147% від обсягу транзакцій у цьому періоді, який дорівнював 1,2 трлн. грн., але порівняно з 2014 роком розмір збитків зріс удвічі. Загалом у 2015 році 47 банків (порівняно з 39 банками у 2014 році) отримали збитки від карткового шахрайства [2].

Згідно з інформацією Національного банку України в банківській системі України найбільш розповсюдженими є такі види шахрайств у сфері карткового бізнесу:

1) банкоматне шахрайство, що включає скімінг (виготовлення, збут та встановлення на банкомати пристроїв зчитування/копіювання інформації з магнітної смуги платіжної картки та отримання ПІН-коду до неї); використання «білого пластику» для «клонування» платіжної картки та зняття готівки в банкоматах; Transaction Reversal Fraud (втручання в роботу банкомата під час проведення операцій з видачі готівки, яке залишає незмінним баланс карткового рахунку за фактичного отримання готівки зловмисником); Cash Trapping (заклеювання диспансеру банкомата для присвоєння зловмисником готівки, яка була списана з карткового рахунку законного утримувача картки);

2) шахрайські операції в торговельно-сервісних мережах, що включають укладання фіктивних угод торговельного еквайрингу для обслуговування підроблених платіжних карток; викрадення реквізитів платіжних карток, зокрема із застосуванням технічних засобів їх «клонування»; операції на суму нижче встановленого ліміту без проведення авторизації; використання у платіжних системах втрачених/викрадених/підроблених платіжних карток;

3) шахрайство в мережі Інтернет, що включає викрадення реквізитів платіжних карток; проведення операцій із використанням викрадених реквізитів платіжних карток; діяльність щодо створення програмних засобів для викрадення реквізитів платіжних карток (фітінг – створення фіктивних WEB-сайтів та здійснення фальсифікованої інформаційної розсилки повідомлень, поширення комп'ютерних вірусів та троянських програм, перехоплення трафіку тощо);

4) шахрайські схеми в системах дистанційного банківського обслуговування, такі як впровадження комп'ютерних вірусів та троянських програм для прихованого перехоплення управління ПК клієнта з встановленим програмним забезпеченням дистанційного банківського обслуговування (віруси на кшталт Gamker і Carberp, банківські трояни для крадіжки інформації (Neverquest)); відкриття рахунків, проведення несанкціонованих операцій та отримання готівки в результаті неправомірних операцій у системах дистанційного банків-

ського обслуговування; незаконне отримання платежів від закордонних відправників через міжнародну систему SWIFT внаслідок втручання у роботу комп'ютерів та клієнтських систем дистанційного банківського обслуговування закордонних банків [1].

Відповідно, постійного контролю та внутрішнього аудиту потребують процеси функціонування платіжних карток, такі як ступені захисту картки, технологічні особливості картки, комунікаційні можливості банку-емітента та банку-еквайра, технічне устаткування та технологічне забезпечення торговельно-сервісної мережі. Такий підхід вимагає з боку банку певних ресурсних витрат на доопрацювання програмного забезпечення, розробку нових технологій з управління параметрами картки, доопрацювання програмного забезпечення call-center тощо.

Одним з дієвих методів функціонування ефективною системи внутрішнього контролю є моніторинг операцій та їх відхилень від стандартних параметрів. Моніторинг має проводитися постійно за параметрами, встановленими правилами відповідної платіжної системи. Аудитор повинен оцінити, наскільки система моніторингу забезпечує оперативне виявлення шахрайських дій та повноту і правильність формування звітності [3]. В сучасних умовах виникає необхідність впровадження спеціалізованих систем моніторингу, що використовують технології «соціальної інженерії» та передових інформаційних технологій, рекомендованих міжнародними платіжними системами. Наприклад, для програмних систем, які було створено фахівцями Процесингового центру «Українська фінансова мережа», розроблені ефективні критерії виявлення підозрілих та / або шахрайських трансакцій, засновані на рекомендаціях VISA International Risk Management (застосування методів статистичного аналізу, негайна реакція на події, статистична обробка потоку трансакцій з метою виявлення закономірностей в поведінці карток, банкоматів, терміналів за визначеними параметрами). Моніторинг при цьому здійснюється за допомогою систем «IFM», «Online Reporting» та «UFN Acquirer GUARD» [1].

Результатом моніторингу ризиків мають бути звіти, які ґрунтуються на зіставленні усієї наявної інформації про ризик, про факти збитків та результати ідентифікації ризиків. Такі звіти використовуються для надання інформації членам правління, топ-менеджменту, операційному ризик-менеджеру і додатковим адресатам.

Операції банків з платіжними картками вимагають великих вкладень та інвестицій, що необхідні для випуску безпосередньо карток, роботи засобів обробки інформації, функціонування технічної та технологічної інфраструктури, забезпечення затратомістких методів контролю за обладнанням і операціями. Головними задачами аудиту ефективності системи платіжних карток в сучасних умовах є перевірка:

- 1) термінів окупності дорогого устаткування;
- 2) витрат на служби, що забезпечують операції з картками (інкасація, каса, бухгалтерія);
- 3) витрат на забезпечення процесингу платежів, підтримки ліній зв'язку і кореспондентських відносин;

- 4) вартості комплектації обладнаної торговельної точки або місця установки банкомату [6].

В умовах жорсткого конкурентного середовища, обмеження бюджету та необхідності переходу на нецінові методи конкуренції виникає необхідність постійного аналізу, контролю та внутрішнього аудиту наявності та виконання стратегічних маркетингових програм діяльності банку, складеної на основі дослідження і прогнозування фінансового ринку, аналізу внутрішнього та зовнішнього стану банківської установи, стратегії та тактики конкурентної поведінки на ринку.

Аудит маркетингових заходів до операцій банку з платіжними картками є систематизованим, критичним та об'єктивним вивченням середовища, цілей та стратегій діяльності банку у сфері маркетингу операцій з платіжними картками для виявлення можливостей, проблем та розробки плану розвитку, за допомогою якого можливо засобами маркетингу покращити становище банку на ринку платіжних карток.

Аудиторами повинні бути перевірені наявність та виконання маркетингових програм під час впровадження системи картокових розрахунків, що повинні включати:

- 1) виявлення найбільш прибуткових ринків та їх оцінку можливості збуту послуг з використанням пластикових карт;

- 2) визначення сегментів потенційних споживачів банківських послуг на основі використання пластикових карт;

- 3) розробку комплексу маркетингу, що полягає у формуванні гнучкого та здатного до модифікацій асортименту картокового портфелю, дослідженні та використанні ефективних систем дистрибуції картокових продуктів, виробленні гнучкої тарифної політики та широкого використання ефективних інструментів просування картокових програм;

- 4) розробку комплексу заходів щодо збільшення активності власників карт з метою збільшення фінансової віддачі картокових програм;

- 5) кооперацію на взаємовигідній основі з іншими емітентами з метою розширення мережі обслуговування, зменшення витрат і спільної боротьби з шахрайством.

Висновки. Таким чином, дослідження показали стрімкий розвиток ринку платіжних карток в Україні. Наростання масштабів операцій з використанням платіжних карток вимагає постійних досліджень та запровадження ефективною системи контролю та аудиту в українських банках. Застосування в практичній діяльності розглянутих напрямів вдосконалення внутрішнього аудиту операцій банку з платіжними картками дасть змогу розши-

рити можливості їх використання, підвищити ефективність роботи банку на ринку платіжних карток, мінімізувати втрати від операцій банку, пов'язаних із можливістю шахрайств у картковому бізнесі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Галицька Ю. Особливості прояву карткового ризику в сфері банківської діяльності: міжнародні аспекти та вітчизняні реалії / Ю. Галицька, О. Леськів // Вісник Одеського національного університету. – 2014. – Т. 19. – Вип. 2/5. – С. 118–122.
2. «Карткові» шахраї завдали банкам 180 мільйонів гривень збитків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2016/02/26/583169>.
3. Кириченко І. Аудит карткового бізнесу / І. Кириченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Uproz/2010_2/ u1002kir.pdf.
4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category;jsessionid=A5CD71ECD93CAC0A72297282526B146?cat_id=79219.
5. Сарахман О. Методика проведення аудиту карткових операцій комерційних банків / О. Сарахман, О. Волкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/3796/Method%20of%20audit%20of%20commercial%20banks%20card%20transactions.pdf?sequence=1>.
6. Сарахман О. Аудит операцій банків України з платіжними картками / О. Сарахман, Л. Мороз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sophus.at.ua/publ/2016_03_31_lviv/sekcija_section_8_2016_03_31/audit_operacij_bankiv_ukrajini_z_platizhnimi_kartkami/122-1-0-1870.